APORTACIONS A LA HISTÒRIA D'ORTA (I)

LA CARTA DE POBLAMENT D'ORTA
Mª Teresa LLOMBART
Salvador CARBÓ

1. Introducció històrica

L'any 711 els sarraïns envaïren la Península Ibèrica, i en cinc anys la sotmeteren quasi totalment. Al nostre país, només restà al marge de l'ocupació la zona pirinenca. Els invasors van intentar, temps després, continuar les seves conquestes Pirineu enllà, però allí foren frenats i rebutjats pels francs.

La part del país que havia restat inocupada es passà als francs (Girona, l'Alt Urgell, la Cerdanya). D'allà va avançar la Reconquesta per part dels exèrcits francs i l'any 801 era alliberada Barcelona. La frontera amb els sarraïns, situada a l'altura del Llobregat, restaria fixa durant més de tres segles.

Els francs organitzaren el territori ocupat en comtats, d'acord amb la seva organització política. Els comtes que els governaven eren funcionaris representants del rei franc i nomenats per aquest. Així s'encetaren unes relacions seculars, polítiques, culturals i socials de Catalunya amb França i Europa Central que tingueren molta importància en la plasmació de la personalitat catalana.

Els senyors feudals catalans lluitaren tot el segle VIII i IX perquè l'emperador concedís a ells i no als nobles forasters el govern dels comtats del nostre país. Per fi, el Comte Guifré el Pilós ho aconseguí per a ell i els seus descendents. Aquesta fou una gran victòria i un pas important cap a la independència.

En temps del comte Borrell II, (985) Almansur, gran capitost militar sarrai, dirigí l'atac més dur conegut contra els cristians. El comte demanà protecció i ajuda al rei franc, pero aquest, ocupat en la greu situació que patia França, no pogué assistir-lo i Borrell ho aprofitá per trencar els lligams de vasallatge i es declarà comte de Barcelona, sobirà i independent. Els comtes catalans continuaren anomenant-se comtes de Barcelona i no reis. I fet tradició, aquest costum ja havia de durar per sempre més.

A partir del segle XI, el predomini àrab anterior desaparegué, i foren els cristians els que s'imposaren, aprofitant-se de les guerres civils i desavenències entre els àrabs.

Això produí un canvi considerable als comtats catalans, sobretot al de Barcelona: el botí guanyat en les guerres, els tributs anuals cobrats als reis àrabs a canvi d'ajuda militar, el comerç intens amb Mallorca, València... enriquiren Barcelona, que es convertí en el centre aglutinador de tota la vida econòmica i política catalana, i de en mica en mica s'imposà com a centre de la unificació nacional.

Aquest increment de poder del comte barceloni facilità l'expansió territorial: en temps de Ramon Berenguer I, i Ramon Berenguer III s'annexionaren àmplies zones al nord de Catalunya (comtats de Carcassona Provença...) a la corona de Barcelona.

Pocs anys després, el 1137, Ramon Berenguer IV, en un moment d'extrema debilitat d'Aragó, aconseguí que els aragonesos el nomenessin sobirà i protector a canvi de casar-se amb Peronella, princesa hereva d'aquell reialme. Aragó en tragué l'avantatge de veure's protegit contra les intrusions d'arabs i castellans amb l'ajut de Catalunya, més forta, i aquesta augmentava els seus territoris, el poder i el prestigi. A més, fou molt útil als mercaders barcelonins, que veien créixer així les possibilitats d'estendre el seu comerç. En aquesta Confederació catalano-aragonesa, ambdós pobles es respectaren mútuament les lleis, les institucions i les llibertats particulars.

Les terres de Lleida i les de l'Ebre (entre elles les que ara coneixem amb el nom de la Terra Alta), seguien en aquest moment a mans dels sarraïns. La tendència natural dels comtes de Barcelona per expandir-se era conquerir aquestes terres, i també tenien pretensions de conquerir-les els reis d'Aragó com a camí de sortida al mar. Ara, amb la unió de Catalunya i Aragó, sota l'autoritat d'un mateix príncep i consolidada la pau amb Castella, el veí més poderos, Ramon Berenguer IV, podia reprendre les hostilitats a les terres sarraïnes de l'Ebre. L'empresa conqueridora va interessar, pels motius d'expansió que abans comentavem, tots els seus súbdits, ja que les terres de Lleida i de l'Ebre unirien més estretament Aragó i Catalunya.

Ramon Berenguer IV es va decidir a ocupar abans les terres de l'Ebre que Lleida i el Camp de Tarragona, perquè el preocupaven més els moros de València, en contacte directe amb els de la resta de la Península, que no pas els de Lleida que restaven més aïllats.

L'expedició marítima i terrestre contra Tortosa es va iniciar el 29 de juny de 1148. Aleshores la flota catalana era insuficient per a una acció bèl.lica, Ramon Berenguer IV va obtenir l'ajut d'un estol de naus genoveses, hi anaven, a més, cavallers normands, anglesos, occitans i aragonesos. Tots capitanejats per Guillem Ramon de Montcada, Guillem de Montpeller, Bertran de Pisa, Bertran de Tolosa, i el bisbe de Barcelona, Ramon de Torroja.

Ramon Berenguer IV va haver de pactar amb els templers i els cavallers de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, comprometent-se a concedir-los una cinquena part de les terres conquerides als àrabs, com a compliment dels pactes que havia establert amb les esmentades ordres militars, en renunciar aquestes als drets d'heretar el regne aragonès que els conferia el testament d'Alfons el Bataller uns anys abans (1134).

Després de la caiguda de Lleida, els darrers baluards musulmans eren Miravet i Siurana. A la primeria del 1153, els templers assetjaren la gran fortalesa

de Miravet, que s'alça sobre els meandres del curs baix de l'Ebre. El setge es va perllongar uns quants mesos. Però, malgrat la resistència, allí s'havien refugiat part dels guerrers sarraïns procedents de Tortosa, Miravet va acabar sucumbint.

Acabada la conquesta, calia emprendre la repoblació de totes aquelles terres abandonades pels sarraïns. El repoblament d'un territori tan extens va ésser possible tant per la cooperació dels templers i hospitalers com dels grans magnats participants en el repartiment: els comtes d'Urgell, de Pallars...:, nobles barons com els de Montcada, els Cervera, els Cardona...; i altres cavallers, que en rebre senyories i dominicatures contreien el compromís de construir castells en els seus feus, o de refer-los, feus que colonitzaven amb nous assentaments de repobladors que construïen els seus habitatges al voltant de la fortalesa o dins els murs d'una vila fortificada. Els nous vinguts acostumaven a ésser vassalls dels cavallers, s'instal.laven a la terra conquerida mitjançant pactes i cartes particulars a cens emfitèutic.

La majoria dels nous pobladors procedien de la Catalunya Vella, però també n'hi havia de la Gascunya i del Llenguadoc. Eren pagesos de muntanya que acudien a la Catalunya Nova atrets per les cartes de poblament, franqueses i privilegis amb què se'ls afavoria a fi d'estimular la repoblació. També hi acudiren menestrals, que endegaren els obradors i les diverses indústries abandonades pels sarraïns.

2. Què és una carta de poblament?

La carta de poblament consisteix en una concessió feta pel sobirà o senyor d'un lloc amb la finalitat d'atreure-hi pobladors o arrelar la població ja existent en una localitat. L'atorgament d'aquestes cartes de poblament va estretament lligat a les diferents etapes de reconquesta i repoblació del país, ocupat pels sarraïns, i també a la promoció cívica dels nuclis veïnals, i presenten diferents característiques, segons el seu contingut.

Més rares en els primers segles medievals, van prodigant-se, en canvi, a mesura que les armes cristianes s'endinsen per les regions de la Catalunya Nova, els segles X i XI, i sobretot abunden en gran manera en la tasca colonitzadora de les valls del Segre i Ebre, arran de l'ocupació de les contrades lleidatanes, tarragonines i tortosines (des de mitjan segle XII)

Les característiques d'aquest gènere de document jurídic difereixen quant a la seva diversa naturalesa:

a) Un primer tipus, més senzill, podria qualificar-se d'establiments agraris col.lectius, puix que els seus exemplars es limiten a fixar les condicions de tinença, explotació i disposició de les terres a repoblar.

b) Un segon tipus, més complet, reconeix als habitants d'un lloc o vila, que s'acaba de construir o ampliar, unes exempcions d'ordre fiscal i unes garanties polítiques (judicials, etc.), que afavoreixen la repoblació desitjada o poden evitar una despoblació temuda.

c) Finalment, el tipus més complex, uneix a les característiques dels dos anteriors (condicions per ocupar les terres, avantatges fiscals i polítics) la fixació d'unes normes elementals d'índole penal o processal per al règim intern de la nova comunitat veïnal.

Els concedents d'aquestes cartes eren els sobirans, o els senyors jurisdiccionals, i àdhuc merament dominicals, del respectiu lloc o regió. Els beneficiaris podien ésser un petit grup o equip de nouvinguts que intervenien en una relació contractual amb el concedent de la carta, o bé la col.lectivitat de pobladors, presents o futurs, als quals era dirigida la carta, com a estatut, atorgat unilateralment. Però en un i altre cas, constituïen l'instrument jurídic bàsic del règim de la naixent comunitat veïnal; i en el cas que la carta fos complementada o superada posteriorment per nous costums, aquella era mantinguda i mirada sempre com a reglamentació vigent, principalment com a títol de possessió immobiliària dels veïns d'un lloc.

3. La carta de poblament d'Orta

Històricament s'ignora la data en què es conquerí el castell d'Orta, si bé devia ésser posterior a la caiguda de Tortosa (1148) i Miravet (1153).

Sols sabem que, en fer-se donació del castell de Miravet als templers per Ramon Berenguer IV, l'any 1153, junt amb altres fortaleses secundàries dels voltants, no hi figura entre elles el castell d'Orta ni els llocs de Caseres i Bot per ésser del terme d'Orta.

La primera carta de població atorgada a Orta de què tenim notícia certa (1) és d'Alfons, rei d'Aragó, comte de Barcelona i marquès de Provença en el mes de gener de 1165, en la qual es concedeix en els furs d'Aragó, als seus pobladors, juntament amb altres facultats i mercès. La carta es va fer extensiva al territori o jurisdicció de Benet el qual, amb el seu terme, fou agregat a Orta.

El monarca que ens va concedir la primera carta de poblament fou, com hem dit, Alfons el Casl, I de Catalunya i II d'Aragó, (ja que la numeració dels reis és diferent en cada estat). Alfons era fill de Ramon Berenguer IV i Peronella, els quals havien aconsseguit la unió catalano-aragonesa. La persona del sobirà era el nexe d'unió dels extensos territoris que posseïa. A Catalunya s'aplicaven els Usatges i el fur de Jaca a Aragó. Alfons, bé que va viatjar molt pels seus dominis per fer sentir la seva autoritat suprema, també va residir molt a Lleida, potser perquè aquesta ciutat era al centre dels seus dominis reials, des d'allí va atorgar la 1ª carta de poblament d'Orta. Aquest rei va ésser molt zelós de les prerrogatives reials, i disposat sempre a imposar-les, així com també en la protecció dispensada als monestirs i ordres militars, amb donatius i concessions favorables al desenvolupament de llur riquesa ramadera.

En principi, la població de les terres catalanes en temps del total domini musulmà era, pràcticament, continuació de la població hispano-visigòtica. Aquesta población sembla que va recular respecte a la dels temps dels romans, si més no a les ciutats i a les zones de la plana i de la muntanya mitjana (on es trobaria la Terra Alta). En conjunt, doncs, la població era molt escassa i, tret de l'àmbit pirinenc, força dispersa.

Els musulmans no van representar cap aportació demogràfica important; és fins i tot possible que les guarnicions fossin formades, en part, per indigenes convertits a la religió dels dominadors, i, d'altra banda, no hi havia pas gaires guarnicions. Les guarnicions musulmanes més próximes eren les de Tortosa i de Lleida, que ho van continuar essent durant uns tres-cents cinquanta anys.

Conquesta i repoblament van ésser dos fenòmens que, bé que anaven estretament lligats, no eren paral.lels: sovint l'àrea conquerida depassava de molt les possibilitats de repoblació, de manera que la conquesta militar avançava a salts i deixava al seu darrera territoris que el repoblament anava omplint, sovint molt lentament.

Al començament del segle XII, es va cloure el darrer acte de la conquesta militar del territori català, amb la recuperació de Tortosa i Lleida. Aquestes conquestes van atreure masses importants de població, guanyades per la riquesa, tant de les ciutats com de les hortes que les voltaven. Les altres terres no es van començar a poblar fins que Tortosa i els seus voltants no van assimilar tota la població de què eren capaços. En efecte, pocs atractius oferien els pendissos ressecs de la Terra Alta, llur ocupació pràcticament ha d'ésser posada en relació amb el segon gran moviment de repoblació medieval empès pels catalans. A la nostra comarca, una població musulmana bastant nombrosa va ésser reforçada per nous repoblators cristians, vinguts, sembla, de la banda de Lleida. Aquest corrent va ésser especialment fort els anys següents al 1185. Essent Orta dels templers, aquests van invitar súbdits seus a repoblar llurs nous dominis; es pot identificar clarament el grup de repoblators de la Terra Alta, vinguts de les terres de Lleida i regits pels costums d'aquesta ciutat.

Les característiques de la carta de poblament d'Orta, responen, dintre de la classificació, que hem fet al segon apartat, segons la diversa naturalesa d'aquests documents, al tipus tercer, el més complex, on, a més de posar condicions per ocupar les terres (apartats 4, 5, 6, 7), de donar avantatges fiscals i polítics (apartats 14, 15), fixa unes disposicions sobre seguretat del tràfic, responsabilitat civil i criminal dels nous pobladors i règim d'acèquies (apartats 8, 9, 10, 11, 12, 13, 16). Com veiem, als primers apartats (2, 4) la carta de poblament atorga als habitants d'Orta, els castells dels termes d'Orta i Bené, per repoblar-los (edificar-los) i cultivar les seves terres, sempre sota els furs de Saragossa.

El concedent de la carta era el sobirà i els beneficiaris (apartat, 2), la col.lectivitat de pobladors presents, que a partir d'aquell moment comptaven amb un instrument jurídic bàsic del règim de la comunitat veïnal.

BIBLIOGRAFIA

1. «Estudis Universitaris Catalans» Vol. XV. nº 2 (juliol-desembre). Barcelona, 1930.

2. FERRET, Antoni: «Compendi d'història de Catalunya». Ed. Claret. Barcelona, 1977.

3. FONT i RIUS, J.M.: «Cartas de población y franquicia de Catalunya». 1969 (2 vols).

4. «Gran Enciclopedia Catalana». Barcelona, 1975. Vols. 8, 11.

5. SALRACH, J.M. (dir): «Història de Catalunya». Salvat Ed. Barcelona, 1978. Vol. 2.

APENDIX 1

In Christi nomine. Hec est carta populationis quam ego Ildefonsus, rex Aragonis et comes Barchinonensis et marchio Provincie, facio vobis hominibus populatoribus de Orta qui modo populatis vel in antea ibi populaveritis. Dono namque vobis hominibus et concedo bono animo et spontanea voluntate totos illos fueros de Saragoza. Similiter dono vobis totos illos terminos de Orta et de Bene quales fuerunt ibi in tempore sarracenorum, excepto quod retineo mihi et successoribus meis ipsum castrum de Horta ad meam voluntatem facere et ipsam hereditatem quam ad opus mei et castri retinui. Alia vero castra que infra iamdictos terminos sunt que vos populatores de Horta populaveritis vel alii hominibus qui ibi adveniunt populare vel eorum terras vel teringnos laboraveritis, habeatis et teneatis ea bene constructa sincera et integra et custodita ad meam fidelitatem et omnium successorum meorum. Et donetis mihi et successoribus meis, irati vel paccati, potestatem fideliter de ipsis castris quandocumque eam vobis requisierimus ego vel mei successores per nos vel per nuntios nostros. Prefata autem omnia dono vobis, omnibus populatoribus de Horta, sicut habentur et terminantur et continentur infra iamdictos terminos, hoc modo ut populetis ibi ad fuerum de Saragoza et faciatis ibi casas, salva mea fidelitate et de omni mea posteritate per secula cuncta. Quisquis vero aliquem venientem ad populationem de Horta disturbaverit vel sua abstulerit vel marchaturam perhibuerit, ablata reddat et pectet mille solidos, mihi quingentos et clamanti quingentos. Si vero aliquis malefactor cuiuslibet ma-

lefacti quid ad Hortam populare venierit, de ipso malefacto quod usque hodie fecit, scilicet X°III Kalendas augusti, ex auctori suo non respondeat nisi ipsi malefacta fuerit inventa cum eo. Si autem ipsam malefactam habuerit, restituat eam ex auctori suo. De debitis etiam qui sunt manifesta et recognita, debitori suo respondeat. Si quis ab hodierna die et deinceps, aliqua malefacta alicui fecerit et cum ipsis malefactis populare ad Hortam venerit, ibi directum clamanti suo ante meam iustitiam secundum fueros de Saragoça faciat. De acequia vero ita sit quod Açut et Exemel in simul faciamus secundum ipsam partem quam unusquisque habuerit ibi. Et ut habeatis ibi çavaçequia viccinaliter per manum vestra tam in meo quam in vestro dominium, et çavalmedina per manum meam habeatis. Dono etiam et concedo omnibus populatoribus de Horta, ut sicut regnum Aragonis concluditur et continetur et a me teneri et haberi videtur usque ad Cerveram et discurrit usque in mare ad Uldeconam, ullam lezdam vel pedagium aliquomodo non donetis. Quisquis homo qui exaltaverit ad populatorem de Ortam suam vocem, pectet mille solidos, mihi quingentos, et clamanti quingentos.

Sig + num regis + Ildefonsi qui regno in Aragone et in Superarbi sive in Ripacurcia et in comitatu Barchinonam, qui hanc cartam auctoriço saiva mea fidelitate et omnium successorum meorum.

Facta carta in mense ianuarii, era millesima CC tertia.

Episcopo Petrus in Saragoza, episcopo Martinus in Tarazona, Petro de Castelacol in Catataiub, comite de paliaris in Ricla et in Fraga.

APENDIX 2

CARTA DE POBLAMENT D'ORTA 1165, gener

1. En el nom del Crist
2. Aquesta és la carta de població que jo, Alfons, rei d'Aragó i Comte de Barcelona i marquès de Provença, us faig a vosaltres, als homes pobladors d'Orta els qui ara habiteu o heu habitat allí abans.
3. Us dono, doncs, a vosaltres homes i concedeixo de bon grat i espontàniament tots aquells furs de Saragossa.
4. D'igual manera us dono tots aquells termes d'Orta i de Bené, els mateixos dels temps dels sarraïns, fora que em quedó per mi i pels meus successors el mateix castell d'Orta per fer segons la meva voluntat i la mateixa herència que em vaig quedar per subvenir les meves necessitats i les del castell.
5. Els altres castells que estant dintre dels dits termes, i que vosaltres pobladors d'Orta heu poblat o els altres homes que aquí arribin per a poblar o heu treballat les seves terres o els seus terrenys, teniu-los i mantingeu-los íntegres i sencers, i guardats segons la meva fidelitat i la de tots els meus successors.
6. I doneu-me fidelment a mi i als meus succesors, ja estigueu en guerra o en pau, el domini d'aquests castells sempre que us el demanéssim jo o els meus successors per nosaltres mateixos o per mitjà dels nostres enviats.
7. Totes aquestes coses dites us dono a vosaltres, a tots els qui pobleu Orta, tal com són i estan delimitades i contingudes dintre dels termes ja dits, amb aquesta sola condició que habiteu allí segons els furs de Saragossa, i construïu allí cases, Guardant la fidelitat a mi i a tota la meva descendència per tots els segles.
8. Qualsevol que perturbés a qui vingués a la població d'Orta, o li robés o exercís el comerç, que torni les coses robades i pagui mil sous, cinc-cents a mi i cinc-cents a qui reclami.
9. Pero si algun malfactor de qualsevol delicte vingués a habitar Orta, del mateix delicte que hagués fet fins el dia d'avui, això és el XIII de les Kalen des d'agost, no en respongui com autor seu, a no ser que fos trobat amb ell el mateix objecte del delicte.
10. Pero si tingués el mateix objecte del delicte, la restituirà com autor seu.
11. Dels deutes que siguin manifestos i reconeguts, en respondrà al seu deutor.
12. I si algú, a partir del dia d'avui i en els dies següents, fes algun delicte a algú, i amb aquest delicte vingués a habitar Orta i llavors que tracti amb paraules clares amb que reclama, sota la meva jurisdicció segons els furs de Saragossa.
13. De l'assumpte de la sèquia, que sigui de tal forma que l'Açut i l'Exemel els fem en el mateix temps segons la mateixa part que cadascú tingui.
14. I així tindriem en aquestes circumstàncies, «çavaçequia» elegit per la vostra mà d'entre el poble, «çavalmedina», elegits per mi, i això tant en el meu com en el vostre territori.
15. Dono també i concedeixo a tots els pobladors d'Orta que no doneu cap lezda ni peatge (1), com sigui que el regne d'Aragó arriba i es perllonga (i evidenment és tingut i posseït per mi) fins a Cervera i s'extén fins al mar junt a Ulldecona.
16. Tot home que aixequés la seva veu contra algun poblador d'Orta, pagui mil sous, cinc-cents a mi i cinc-cents a qui reclami.
17. La firma del rei Alfons que regno Aragó i a Segorbe i a Ribagorça i en el comtat de Barcelona, i que autoritzo aquesta carta sempre que sigui guardada la fidelitat a mi i a tots els meus successors.
18. Aquesta carta ha estat feta el mes de gener de l'any mil cent seixanta-cinc.
19. Estant Pere de Bisbe a Saragossa, Martí bisbe de Tarazona, Pere de Castellterçol a Calatayud, compte de Pallars a Ricla i a Fraga.

Traduïda per MIQUEL SUNYOL

(1). Impostos o tributs de l'época.